

Qüestions

CIDOB

D.L.: B-8441-2012

16

SETEMBRE
2012

EUROPA: la democràcia en perill?

Roberto Toscano, investigador sènior associat, CIDOB, entrevistat per Oleguer Sarsanedas

El fet mateix que es plantegi la pregunta ja diu molt de la situació actual d'Europa com a Unió. A l'epicentre de la crisi econòmica i financera, la UE està governada –en part– per funcionaris i alts càrrecs no electes que mantenen fermament un rumb d'austeritat enmig de la tempesta, mentre els estats membres, l'un darrere l'altre, s'enfonsen en la recessió i s'enfronten a un malestar social creixent.

Mentre un cert nombre de països estan, de fet, intervinguts per l'anomenada Troika (la Comissió Europea, el Banc Central Europeu i el Fons Monetari Internacional: tots ells, no elegits) i els Homes de negre han establert un campament permanent a Atenes, Lisboa, Dublín, Roma i Madrid, les decisions les prenen cada vegada més uns euròcrates que els ciutadans perceben com a distants, molt allunyats de les preocupacions del dia a dia i del que passa al carrer. L'europeisme es troba en mínims històrics a tota la Unió i està creixent molt ràpidament la desafecció dels votants amb les institucions europees, tal com reflecteix el fet que els partits fins ara marginals (de dretes i d'esquerres) estan ocupant lloc al centre de l'escenari a diversos països (rescatats i no rescatats).

Roberto Toscano no és del tot pessimista respecte de les perspectives de la democràcia a Europa, i troba força en el fet que la democràcia com a concepte avui forma part de l'ADN europeu. Però alerta: una reacció democràtica és del tot necessària per a rescatar la Unió de la perillosa situació en la qual es troba en aquests moments. Per a ell, el problema és polític més que pas no econòmic.

>Amartya Sen va escriure un article a *The Guardian* (el juny de l'any passat) amb aquest títol: "No és només l'euro. Està en joc la pròpia democràcia europea." És raonable pensar que la democràcia està amenaçada avui a Europa?

Si la pregunta implica que la democràcia a Europa podria ser substituïda per dictadures, aleshores la resposta és un còmode "no". Però aquesta no és re-

alment la qüestió. La democràcia és avui, especialment a Europa, una marca imbatible i seria impossible proposar i dur a terme un desmantellament de les institucions democràtiques (parlaments, eleccions, partits polítics). El que ens cal témer no és el triomf dels enemics declarats de la democràcia, sinó més aviat l'èxit polític i el predomini d'allò que Tzvetan Todorov ha anomenat, en un llibre recent, "els enemics íntims de la democràcia" —és a dir: determinades tendències que apareixen internament, i no obertament, com una alternativa a la democràcia.

El que veiem avui a Europa és una alternativa molt perillosa entre dues opcions polítiques que no aboleixen la democràcia, però que tendeixen a buidar-la de contingut real. D'una banda, davant de la combinació de la crisi econòmica i la caiguda del prestigi dels partits polítics (als qui s'acusa, no sense raó, de ser no només incompetents sinó corruptes) tenim el populisme, que ha existit sempre en formes més o menys matisades, que ara ataca obertament l'*establishment* i ofereix respostes simples a qüestions complexes. Cal notar, per cert, que mentre el populisme té dues marques, d'esquerres i de dretes, avui el que creix és el populisme de dretes, alimentant-se de —i atiant— temors relatius a la pèrdua d'homogeneïtat cultural que comporta la immigració i al qual es percep com l'"amença islàmica".

A la part oposada de l'espectre polític (i socioeconòmic), la democràcia pot ser —i està sent— subvertida en substància per la tecnocràcia. Atès que els partits polítics han quedat desqualificats, la temptació d'anar a buscar la salvació amb "experts" sovint resulta irresistible.

Essent italià, no puc evitar assenyalar que al meu país la democràcia està sent qüestionada d'una banda pel populisme (Berlusconi i la Lliga Nord han estat en general un fenomen populista, i avui el moviment encapçalat per Beppe Grillo, un còmic malparlat, podria convertir-se, segons les enquestes d'opinió, en el tercer partit d'Itàlia) i, d'altra banda, per la tecnocràcia. El govern Monti és essencialment tecnocràtic. En ell mateix no seria incompatible amb la democràcia, no només perquè té el suport constitucional d'una majoria parlamentària, sinó també perquè el paper de Monti és semblant al del *dictator* romà (un concepte totalment diferent del del segle XX, ja que la República de Roma, davant d'una amenaça greu, solia atorgar plens poders, per a un mandat limitat en el temps, a un ciutadà eminent que desapareixia d'escena així que acabava la feina). El problema és que hi ha molt pocs ciutadans italians —inclosos els qui no estan d'acord amb l'enfocament conservador i "burgès" de Mario Monti— que considerin que els partits polítics italians (dividits internament i universalment afectats per escàndols de corrupció) estan en condicions com perquè el país pugui tornar a fer vida política normal. No hi ha dubte que Monti ha salvat Itàlia d'un col·lapse catastròfic, però ara què?

>Europa ha estat un model de democràcia per al món. Com és que hem arribat aquí?

Hi ha diverses raons que expliquen l'estat deplorable de la democràcia a Europa (en substància, no només de les institucions). Podríem començar per l'evident deteriorament del lideratge polític: De Gaulle, Adenauer, De Gasperi han tingut successors que certament no han estat al mateix nivell, que no han tingut la mateixa credibilitat i capacitat d'inspirar. Si anem a temps més propers a nosaltres, podríem dir el mateix del lideratge de l'esquerra: parlem de François Mitterrand, Felipe González i Enrico Berlinguer? (no menciono Tony Blair, perquè penso que és extremadament difícil situar-lo a l'esquerra, per molt amplemment que es defineixi).

Però hi ha també raons estructurals. La combinació de globalització amb dogma neoliberal ha empetitit dràsticament el paper de l'Estat i ha revelat (no només a Europa, sinó arreu) que el poder econòmic és dominant i que és capaç, sovint, d'utilitzar la política per al seu benefici estricte –i no per a un “bé comú” que avui sembla més un desig pietós que no pas una possibilitat real. El capitalisme sempre ha estat així –per definició. Però ara que el Gran Desafiament (el comunisme soviètic) ha desaparegut, s'ha tornat més descaradament cobdiciós, més capaç de dur a terme una guerra de classe unilateral (tal com el multimilionari nord-americà Warren Buffett ha estat prou honest per admetre). Ha retornat als seus “instints bàsics”, continguts durant dècades i compensats en part per les polítiques socialdemòcrates orientades al benestar.

En el pla cultural (recomano llegir el que diu el gran sociòleg Zygmunt Bauman), el consumisme ha resultat devastador per a la democràcia, en el sentit que s'han substituït els ciutadans per consumidors –idòlatres, unidimensionals, políticament obtusos i estructuralment endeutats.

>Què és el que ens manca: una visió política més ampla o un pensament econòmic més clar –o totes dues coses?

Donant-li la volta a la visió marxista ortodoxa (i a la frase famosa de l'era Clinton: “És l'economia, estúpid”), jo diria que el problema és polític més que no pas econòmic. Qui decideix, i a benefici de qui? Qui s'està emportant la part del lleó del PIB? Qui mana en la política? Per què els ciutadans no participen, permetent així que els lladres i els explotadors tinguin via lliure? Per què ha esdevingut impossible de defensar una dimensió pública que no substitueixi la privada, però necessària per a garantir que l'interès privat no es converteixi en perjudicial per a l'interès públic? Per què és gairebé impossible de defensar la legalitat quan els poderosos cometten il·legalitats?

Qüestions polítiques i morals, de fet.

>La manca d'una base popular és una mala notícia per a la democràcia. De manera creixent, els europeus no se senten europeus i l'euroescepticisme no para d'augmentar fins i tot a països tradicionalment molt proeuropeus, com Espanya. Com és que no s'ha abordat aquest problema?

Reulem una mica i demanem-nos: com es pot plantejar la democràcia més enllà de l'Estat-nació? Els ciutadans europeus, com a conseqüència de la “professionalització de la política” i la seva complicitat evident amb un capitalisme cobdiciós i socialment insensible, s'han tornat molt escèptics respecte de la democràcia representativa: tenen la sensació que no poden influir en la política en general, ni tampoc en polítiques concretes, al si de cada país. Ens ha de sorprendre que se'n sentin encara menys capaços a nivell europeu?

Reconstruir una relació sana i funcional entre representats i representants és una tasca que cal abordar a tres nivells diferents (de dificultat creixent): local, estatal i europeu. Pel que fa a aquest darrer, és obvi que cal potenciar el paper del Parlament Europeu –però aquest és només un aspecte d'un “problema democràtic” més ample a la UE. Cal afegir que els ciutadans actius s'organitzen i s'expressen no només a través d'institucions oficials, sinó també en el si de la societat civil. Aquí jo seria més optimista, en la mesura que les ONG i les organitzacions sense ànim de lucre han teixit una xarxa important (que és un complement, no un substitut, de la política institucional).

>El tractat fiscal europeu i la política de retallades pressupostàries que l'acompanya són contraris a la democràcia, en el sentit que cap govern elegit no pot revocar el Diktat? Aquesta crisi que no s'acaba està fent néixer, com diu Ulrich Beck, un monstre polític?

La idea d'incloure al text de les constitucions l'obligació d'un pressupost equilibrat és el gran triomf del neoliberalisme en uns moments en què els fets proven fins a quin punt aquesta ideologia és desastrosa no només per a Europa i els EUA, sinó per a tot el món. Si intentem comprendre el significat més profund d'aquest "domini d'un mateix", veurem que és la consagració d'aquell vell "no hi ha alternativa" thatcherià: la idea absurda que l'economia ha de regir-se per fórmules suposadament "objectives". D'aquesta manera, els governs es lliguen ells mateixos de peus i mans i diuen a les masses descontentes que ja no hi poden fer res. Òbviament l'endeutament, privat i públic, ha assolit nivells demencials a Europa, però cal no oblidar que el crèdit fàcil era l'única manera de mantenir el sistema en funcionament un cop que la renda nacional s'havia desplaçat dràsticament (després de la revolució Reagan-Thatcher) a favor dels rangs superiors de l'escala socioeconòmica. Algú, d'alguna manera, havia de continuar comprant. Tanmateix, hi ha una gamma d'alternatives a l'endeutament boig i a l'equilibri pressupostari –una fórmula que impossibilita que l'Estat pugui promoure el creixement en uns moments en què els principals problemes amb què s'enfronta són l'estancament i l'atur. Quan va explotar la crisi el 2008, molts van pensar que la saviesa i l'instint de supervivència del capitalisme el farien abandonar el neoliberalisme ideològic i retornar a una saludable dosi de keynesianisme. Els interessos creats van impedir-ho. Ara ens trobem en una trista situació, encara potencialment catastròfica.

>Vivim en uns temps accelerats i la presa de decisions a la UE és percebuda com a extremadament lenta. D'aquí que el lobby tecnocràtic (promogut per les mateixes institucions europees) vagi agafant força. Per què la UE permet que organismes no elegits (com ara les institucions financeres internacionals i les agències de qualificació) tinguin el poder de comandar governs elegits democràticament?

Siguem francs: la UE no és l'única institució que deixa que les entitats financeres portin el timó. El problema és més estès i més radical. En aquest nou segle, Europa ha anat abandonant el seu model de capitalisme i s'ha apuntat en general a la variant americana. L'estat del benestar és objecte de retallades (amb la crisi com a pretext) i el mercat ha esdevingut la referència inevitable dels programes polítics –inclosos els dels antics partits socialdemòcrates.

>La majoria dels analistes coincideixen a dir que avui el gran desafiament és l'erosió de les classes mitjanes (juntament amb la desafecció dels votants)...

Això és exactament el que mostren les xifres: l'erosió de la classe mitjana. De fet, el que està passant és que la classe mitjana-alta tendeix a assemblar-se socialment i a comportar-se políticament com la classe alta, mentre que la classe mitjana-baixa tendeix a "proletaritzar-se" i unir-se a la classe baixa. La raó no és altra que la concentració dels guanys econòmics cap als segments superiors de l'escala socioeconòmica i –més significativament— la reducció gradual, si no el desmantellament, de l'estat del benestar. En efecte, sense l'estat del benestar (educació gratuïta de qualitat, atenció sanitària universal, transport públic assequible), la classe mitjana no pot sinó encongir-se i deteriorar-se. Més important encara: les estadístiques mostren que la mobilitat social –l'arrel mateixa del creixement de la classe mitjana—s'ha desplomat tant a Europa com als EUA.

>Com cal valorar l'augment del suport per a partits que fins ara eren considerats marginals? Com s'han de llegir els resultats de les recents eleccions als Països Baixos? I què pot passar a Itàlia, amb l'anunci del retorn de Berlusconi?

És difícil de dir si Berlusconi realment intentarà un retorn. La situació d'Itàlia està lluny de ser clara. Monti és, per definició, una emergència, una solució temporal als problemes del país, però no hi ha cap previsió prou clara de què o de qui pot venir després d'ell. Les protestes s'estenen. També el populisme.

Les eleccions als Països Baixos són un dels pocs símptomes positius d'una possible reacció democràtica i de resistència al populisme i la demagogia. Però caldrà molta feina seriosa per part dels demòcrates europeus si el que volem és avançar per una via d'estabilitat política, evitant els extremismes, i sense abdicar la democràcia a favor de la tecnocràcia.

>Hölderlin va dir que "On hi ha perill, també hi creix la salvació". Podria la crisi europea tornar-se una oportunitat per a la democràcia?

Podria, però és difícil ara mateix identificar les forces que podrien dur a terme un reforçament de la democràcia. Hi ha diverses qüestions en joc: calen alguns canvis radicals en defensa de l'interès públic i en la relació entre el mercat i l'Estat però, és possible ser radical sense ser extremista? Pot l'esquerra presentar programes polítics que evitin un *remake* d'intents previs fracassats de substituir el mercat i, al mateix temps, que no abdiquin el dret/deure d'establir regles i límits al mercat, tot i exercint un paper actiu en la promoció del creixement i la lluita contra l'atur? Què es pot fer perquè l'estat del benestar sigui financera-ment sostenible? Com poden els progressistes –aquí em refereixo especialment a la tragèdia que assetja el meu país, Itàlia– convèncer l'electorat que sense legalitat no hi ha salvació i que la il·legalitat no dona al comú dels ciutadans un espai "per a fer la seva" sense interferència de l'Estat, sinó que només afa-voreix els rics i els criminals? *Un vaste programme!*, com hauria dit el general De Gaulle.